

MEDIJŲ PLIURALIZMO STEBĖSENA SKAITMENIZACIJOS AMŽIUJE

MEDIJŲ PLIURALIZMO STEBĖSENOS
INSTRUMENTO TAIKYMAS EUROPOS
ŠĄJUNGOJE, ALBANIJOJE, JUODKALNIJOJE,
ŠIAURĖS MAKEDONIJOS RESPUBLIKOJE,
SERBIJOJE IR TURKIJOJE 2020-AISIAIS
METAIS

Šalies ataskaita: Lietuva

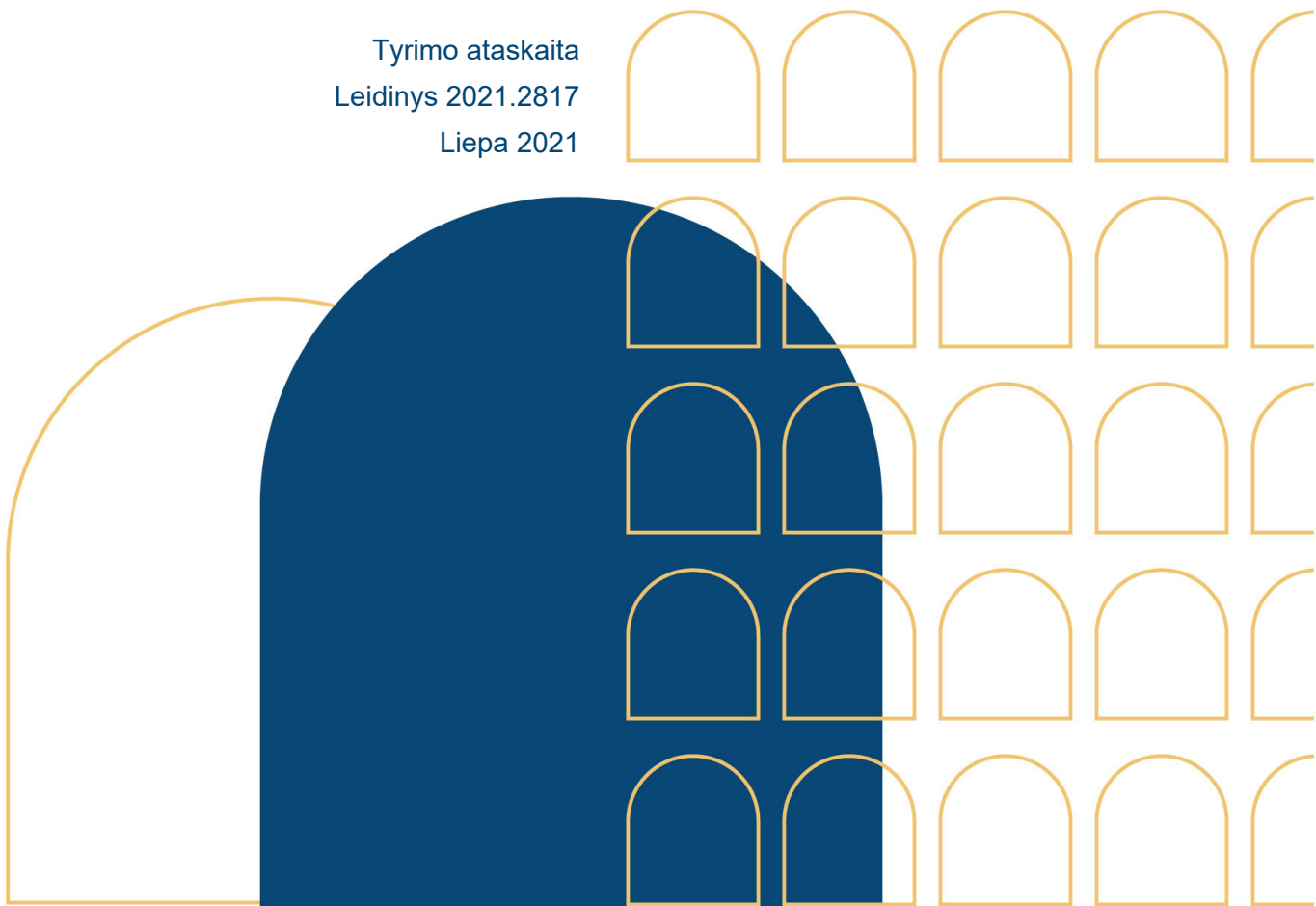
Aukse Balcytiene, Vytautas Magnus University

Kristina Juraite, Vytautas Magnus University

Deimantas Jastramskis, Vilnius University

Ignas Kalpokas, Vytautas Magnus University

Tyrimo ataskaita
Leidiny 2021.2817
Liepa 2021

TURINYS

1.	Apie projektą	4
1.1.	Projekto idėjų apžvalga	4
1.2.	Metodinės pastabos	4
2.	Įvadas	6
3.	Duomenų rinkimo rezultatai: rizikų žiniasklaidos pliuralizmui vertinimas	8
3.1.	Teisinių pagrindų apsauga (28% - Žema rizika)	8
3.2.	Rinkos pliuralizmas (70% - Aukšta rizika)	10
3.3.	Politinė nepriklausomybė (34% - Vidutinė rizika)	11
3.4.	Socialinė įtrauktis (43% - Vidutinė rizika)	12
4.	Skaitmeninės aplinkos pliuralizmas: rizikų vertinimas	15
5.	Išvados	18
6.	Šaltiniai	19
	Priedai I. Šalies atstovai	
	Priedai II. Ekspertų grupė	

© European University Institute 2021

Turinys ir atskiri skyriai © Aukse Balcytiene, Kristina Juraite, Deimantas Jastramskis, Ignas Kalpokas, 2021

Šį darbą paskelbė European University Institute,
Robert Schuman Centre for Advanced Studies.

Šį tekstą galima atsisiųsti tik asmeninių tyrimų tikslais. Papildomam atgaminimui kitais tikslais, tiek spausdintomis, tiek elektroninėmis priemonėmis, reikalingas autorių sutikimas. Cituojant būtina nurodyti autoriaus(-ių), redaktoriaus(-ių) vardą, pavardę, metus ir leidėją.

Prašymai turėtų būti adresuojami cmpf@eui.eu

Šiame leidinyje pareikštos nuomonės atspindi atskirų autorių, o ne European University Institute.

The English version of this report prevails over the translation in national language.

Centre for Media Pluralism and Media Freedom
Robert Schuman Centre for Advanced Studies

Tyrimo ataskaita 2021.2817

RSC / Centre for Media Pluralism and Media Freedom

Išleista Liepa 2021

European University Institute
Badia Fiesolana
I – 50014 San Domenico di Fiesole (FI)

<https://cadmus.eui.eu/>

Medijų pliuralizmo ir žiniasklaidos laisvės centrą ko-finansuoja Europos Sąjunga. Šis leidinys atspindi tik autoriaus(-ių) nuomonę, todėl Komisija negali būti laikoma atsakinga už joje paskelbtos informacijos naudojimą.

1. Apie projektą

1.1. Projekto idėjų apžvalga

Žiniasklaidos pliuralizmo stebėseną (angl. Media Pluralism Monitor, MPM) yra tyrimų priemonė, skirta nustatyti galimą riziką žiniasklaidos pliuralizmui Europos Sąjungos valstybėse narėse ir šalyse kandidatėse. Ši ataskaita buvo parengta remiantis 2020 m. stebėsenos rezultatais. MPM metodika buvo taikyta ir vykdoma 27 ES valstybėse narėse, taip pat Albanijoje, Juodkalnijoje, Šiaurės Makedonijos Respublikoje, Serbijoje ir Turkijoje. Šis projektas atliepia Europos Parlamento iniciatyvą ir buvo vykdytas pagal Europos Komisijos Žiniasklaidos pliuralizmo ir laisvės centrui (angl. Centre for Media Pluralism and Freedom, CMPF) Europos universiteto institute (angl. European University Institute, EUI) skirtą grantą.

1.2. Metodinės pastabos

Autorystė ir priežiūra.

Duomenims rinkti ir nacionalinei ataskaitai parengti CMPF bendradarbiauja su patyrusiais, nepriklausomais nacionaliniais tyrėjais. Tokia praktika netaikoma Italijai, kur CMPF komanda duomenis renka centralizuotai. Tyrimas pagrįstas CMPF parengtu standartizuotu klausimynu. Lietuvoje CMPF bendradarbiavo su Aukse Balčytienė, Kristina Juraite ir Ignu Kalpoku (Vytauto Didžiojo universitetas), Deimantu Jastramskiu (Vilniaus universitetas), kurie rinko duomenis, įvertino ir komentavo anketos kintamuosius bei apklausė ekspertus. Ataskaitą peržiūrėjo CMPF darbuotojai. Siekiant užtikrinti projekto tikslų ir rezultatų patikimumą, kiekvienos šalies nacionalinių ekspertų grupė atskirai peržiūrėjo atsakymus į ypač reikšmingus klausimus (ekspertų sąrašą žr. II priede). Atskiroms šalims jų parengtas galutines ataskaitas peržiūrėjo nepriklausomas šalies ekspertas. Rizika žiniasklaidos pliuralizmui nagrinėjama keturiose pagrindinėse teminėse srityse: teisinių pagrindų apsauga, rinkos pliuralizmas, politinė nepriklausomybė ir socialinė įtrauktis. Rezultatai yra pagrįsti šių teminių sričių rodiklių įvertinimu (žr. 1 lentelę).

Skaitmeninė dimensija.

Stebėsenos instrumentas nelaiko skaitmeninės dimensijos izoliuota sritimi, o skaitmenizaciją vertina netasietai nuo tradicinės žiniasklaidos ir esamų žiniasklaidos pliuralizmo bei saviraiškos laisvės principų. Nepaisant to, stebėsenoje išryškinti skaitmeninei saviraiškai ir medijoms būdingus rizikos balus, o ataskaitoje pateikiama konkreti rizikos, susijusios su skaitmeninių medijų ir naujienų aplinka, analizė.

Rizikos apskaičiavimas.

Kiekvienos teminės srities ir rodiklio rezultatai pateikiami skalėje nuo 0 iki 100%. Vertinimas nuo 0 iki 33%: maža rizika; balai nuo 34 iki 66%: vidutinė rizika; balai tarp 67 ir 100%: didelė rizika. Kalbant apie rodiklius, 0 balai vertinami 3%, o 100 - 97% pagal numatytuosius nustatymus, kad būtų išvengta visiško rizikos nebuvimo ar rizikos galimybės įvertinimo.

Apribojimai: Ataskaitos turinys nebūtinai atspindi CMPF nuomonę ar ekspertų grupę sudarančių narių poziciją. Tai atspindi nacionalinės šalies komandos, kuri surinko duomenis ir pateikė šalies ataskaitą, nuomonę. Dėl klausimyno atnaujinimų ir patobulinimų MPM2021 rezultatai gali būti ne visiškai palyginami su ankstesniais MPM leidimais. Norėdami gauti daugiau informacijos apie projektą, žr. CMPF ataskaitą apie MPM2021, kurią netrukus galėsite rasti svetainėje: <http://cmpf.eui.eu/media-pluralism-monitor/>.

Teisinių pagrindų apsauga	Rinkos pliuralizmas	Politinė nepriklausomybė	Social Inclusiveness
Saviraiškos laisvės apsauga	Žiniasklaidos nuosavybės skaidrumas	Žiniasklaidos politinė nepriklausomybė	Žiniasklaidos pasiekiamumas mažumoms
Teisės į informaciją apsauga	Žiniasklaidos koncentracija	Redakcinė nepriklausomybė	Žiniasklaidos pasiekiamumas lokalioms/regionų bendruomenėms ir bendruomenių žiniasklaida
Žurnalistikos profesija, standartai ir jų apsauga	Interneto platformų koncentracija ir konkurencijos užtikrinimas	Audio-vizualinė žiniasklaida, internet platformos ir politiniai rinkimai	Žiniasklaidos pasiekiamumas moterims
Žiniasklaidos reguliatoriaus efektyvumas ir nepriklausomybė	Žiniasklaidos gyvybingumas	Valstybės reguliavimas ir parama žiniasklaidai	Medijų raštingumas
Žiniasklaidos ir interneto pasiekiamumo visuotinumai	Komercininė ir savininkų įtakos žiniasklaidos turiniui	Visuomeninės žiniasklaidos nepriklausomumas ir finansavimas	Apsauga nuo neteisėtos ir žalingos informacijos

2. Įvadas

- **Gyventojai.** Lietuva (plotas 64 300 km²) yra pietrytinėje Baltijos jūros pusėje. Šiaurėje Lietuva turi sieną su Latvija, Rytuose ir Pietuose – su Baltarusija, taip pat Pietuose – su Lenkija ir Pietvakariuose – su Rusija. 2020 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 2,79 milijono gyventojų. Nuo 1990 m. Lietuvos gyventojų skaičius nuolat mažėjo ir per trisdešimt metų dėl emigracijos ir neigiamo natūralaus gyventojų prieaugio sumažėjo maždaug ketvirtadaliu.
- **Mažumos ir kalbos.** Lietuva yra etniškai homogeniška šalis su didžiausiomis lenkų ir rusų etninėmis mažumomis (atitinkamai 6,6 ir 5,8 proc. nuo visos populiacijos). Dauguma Lietuvos gyventojų gyvena miestuose. Oficiali šalies kalba – lietuvių.
- **Ekonominė situacija.** Lietuva 2015 m. prisijungė prie euro zonos narių. 2019 m. Lietuvos bendras vidaus produktas (BVP), tenkantis vienam gyventojui, sudarė 80 proc. ES vidurkio. Dėl COVID-19 pandemijos 2020 m. BVP sumažėjo 0,8 proc. iki 48,8 milijardų eurų (Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2021). Daugiausiai nukentėjo paslaugų sektorius. Pandemija labai pablogino situaciją darbo rinkoje. Nedarbo lygis 2020 m. sudarė 8,5 proc. (Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2021). Pandemija ir jos ekonominės pasekmės didžiausią neigiamą įtaką turėjo jaunimo nedarbo augimui. Tarp 19–24 metų amžiaus gyventojų nedarbo lygis pasiekė 19,6 proc. (2019 m. buvo 11,9 proc.).
- **Politinė situacija.** Lietuvos politiką charakterizuoja polarizuotas pliuralizmas. Politinių partijų spektras yra gana platus. Daugeliui parlamentinių partijų yra būdinga „centristinė“ ideologija. Per paskutinius parlamento rinkimus 2020 m. spalio mėn. įvyko tam tikras kartų pokytis – ir politikų amžiaus, ir lyčių reprezentavimo, ir deklaruotų politinių nuostatų didesnio socialinio įtraukiamumo link aspektu. Pandemijos metu, šie skirtumai suintensyvėjo, nes atsirado naujos temos, dėl kurių išsiskyrė nuomonės. Tačiau politikų pozicijos dėl pagrindinių problemų, kai reikia greito reagavimo, radikaliai nesiskiria (pavyzdžiui, dėl karantino ribojimų).
- **Reguliavimo aplinka.** Žiniasklaidos nuosavybės koncentracija yra didelė, kurią lemia tai, kad nėra specialaus žiniasklaidos koncentracijos (tarprūšinės ir kt.) teisinio reguliavimo. Taip pat, glaudi politinių ir verslo interesų integracija turi tiesioginę įtaką žiniasklaidos institucinei padėčiai ir profesionalumo funkcionavimui. Šie veiksniai galiausiai daro poveikį pliuralizmui, piliečių įtraukiamumui ir socialiniam sutelktumui šalyje. Lietuvos žiniasklaida veikia ekonomiškai netvariose sąlygose, kurios skatina netikrumo didėjimą, susijusį su COVID-19 pandemija, globalios ekonomikos pokyčiais ir išliekančia politine korupcija su „pilkųjų zonų“ ekonomika. Besitęsianti konglomeracija yra pastebima visuose žiniasklaidos sektoriuose, o finansiškai labiausiai silpnėja laikraščių industrija.
- **Žiniasklaidos rinka.** Svarbiausios žiniasklaidos priemonės yra sutelktos didžiuosiuose šalies miestuose, ypač sostinėje Vilniuje. Regioninės žiniasklaidos kanalai yra mažiau įtakingi. Tokia skirtis yra akivaizdi ir tai matyti vertinant tiek iš žurnalistų profesinės laisvės ir nepriklausomybės, tiek ir žurnalistų ir redaktorių motyvacijos ir ambicijų įgyvendinimo perspektyvos. Yra ir gerų išimčių. Visna tokių – tai sutelktinio finansavimo pagrindu veikiančios taipogi ir regioninės žiniasklaidos industrijos, kurios neapsiriboja vien tik įprastomis naujienomis, bet kuria ir turinį integruojančius projektus. Tarp tokių inovacijų stipriausi išlieka du žiniasklaidos sektoriai – televizija ir internetas. Apskritai, spartėjanti skaitmenizacija, auganti dezinformacijos ir melagių sklaida, dažnėjantys išpuoliai prieš profesionalus dar labiau apsunkina ir taip sudėtingas žurnalistų darbo sąlygas. 2020 m. reklamos rinka sumažėjo nuo 119,5 iki 105 milijonų eurų. Televizijos reklamai tenka 43,8 proc., o interneto reklamai - 19,2 proc. Reklamos rinkos nuostoliai gana smarkiai paveikė žiniasklaidos verslą ir paspartino nuosmukį kai kuriuose sektoriuose: nukentėjo regioninė žiniasklaida ir laikraščiai.
- **COVID-19.** Dabartinė infodemija išryškino kokybiškos ir faktais pagrįstos informacijos poreikį. Nors globalios socialinių tinklų platformos pradėjo vykdyti turinio stebėseną, šių veiksmų nebepakanka koronaviruso infodemijai sustabdyti. Žiniasklaidos grupės (Delfi.lt, 15min.lt) ir piliečių iniciatyvos

suvaidino svarbų vaidmenį sekant ir fiksuojant dezinformacijos atvejus, juos atskleidžiant ir šalinant. Naujienu žurnalistika kartu su faktų tikrinimo, medijų raštingumo ir duomenų analizės įgūdžiais tapo geidžiamiausiomis profesinėmis kompetencijomis visose žiniasklaidos priemonėse.

3. Duomenų rinkimo rezultatai: rizikų žiniasklaidos pliuralizmui vertinimas

Lietuvoje žiniasklaidos pliuralizmo rizikų vertinimo rezultatai rodo žemą riziką Teisinių pagrindų apsaugos srityje (28 proc.), vidutinę Politinės nepriklausomybės ir Socialinės įtraukties srityse (aitinkamai 34 proc. ir 43 proc.) ir aukštą riziką Rinkos pliuralizmo srityje (70 proc.). Tarp užsitęsusių šalies žiniasklaidos problemų paminėtinos politinė ir verslo įtaka, žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo stygius, tebevykstantis auditorijos skirstymasis ir su tuo susijusi socialinė bei politinė poliarizacija, mažėjantis bendras institucinis pasitikėjimas, auganti nežinia ir skepticizmas visuomenėje (Balčytienė ir Juraitė, spaudoje).

Teisinių pagrindų apsaugos srityje Žiniasklaidos institucinės nepriklausomybės ir efektyvumo rodiklis išliko mažos rizikos (8 ir 10 proc. atitinkamai MPM2021 ir MPM2020 vertinimuose). Esama teisinė aplinka ir pastarųjų kelerių metų politinė situacija susiklostė taip, kad net ir atsiradę spontaniško galimo politinio spaudimo atvejai nebuvo realizuoti praktiškai (Kõuts-Klemm, Rožukalne ir Jastramskis, spaudoje). Tuo tarpu rodiklis, susijęs su Žurnalistų profesija, standartais ir jų apsauga, išaugo iki vidutinės rizikos ir tai kelia pagrįstą susirūpinimą. Pandemija išryškino profesijoje esančias sistemines spragas, taigi ir rizika padidėjo nuo mažos (9 proc.) iki vidutinės (40 proc.). Pagrindinės tokio rezultato priežastys yra profesinių asociacijų veiksmingumo stygius, ypač jų nesugebėjimas pasipriešinti interesų įtakai. Didelė rizika yra pastebima atlygio už darbą ir bendro saugumo matavimuose, ir taip yra ne tik dėl pandemijos sukeltų ekonominių problemų, bet ir dėl struktūrinių pokyčių visame žiniasklaidos sektoriuje. Žurnalistai turi socialinių garantijų, tačiau šios yra ribotos ir tai tapo rimta problema išryškėjus su pandemija susijusiesiems ekonominiams iššūkiams. Žurnalistai taipogi susiduria su naujo tipo internetiniais išpuoliais, kuriuos inicijuoja tiek vietos veikėjai, tiek ir užsienio valstybės.

Rinkos įvairovė rodo aukštą riziką (70 proc.), o ankstesniame vertinime (MPM2020) šiai sričiai suteiktas vidutinės rizikos įvertinimas. Rodiklio rizika per pastaruosius metus nuolat didėjo (ir tai yra pastebima ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Baltijos šalyse). Keturiems iš penkių šios srities rodiklių gresia itin aukšta rizika: Naujų žiniasklaidos koncentracija rodo 77 proc., Internetinių platformų koncentracija ir konkurencijos užtikrinimas - 79 proc., Žiniasklaidos priemonių gyvybingumas - 67 proc., o Komercinė bei savininkų įtakos redakcijos turiniui - 70 proc. riziką. Lyginant su ankstesniais metais, visų šių rodiklių rezultatas ryškiai pablogėjo. Pavyzdžiui, Žiniasklaidos sektoriaus gyvybingumo vertinimas pasikeitė nuo vidutinės iki didelės rizikos dėl COVID-19 poveikio žiniasklaidos pramonės tvarumui, ir taip yra dėl pajamų iš reklamos sumažėjimo. Kita vertus, nepaprastoji ekonominė aplinkybė nėra vienintelis augančią riziką rodantis veiksnys. Lietuvos žiniasklaidos sektoriuje galime stebėti daugiau priežasčių, paaiškinsiančių šį rizikos augimą. Politinis ir verslo paralelizmas jau buvo įvardinti kaip tipinė Lietuvos politinės kultūros savybė (Balčytienė, 2012; Lašas, 2017) ir tai atsispindi faktiniuose žiniasklaidos ir politikos santykiuose (Balčytienė ir Mallin, 2019); tai taipogi veikia ir viešosios politikos formavimo procesą (Jastramskis, 2016; 2019). Žiniasklaidos verslas ir lobistų grupės yra vieni aktyviausių žaidėjų, darančių didelį spaudimą žiniasklaidos politikos procesams šalyje. Dėl to auganti žiniasklaidos priemonių koncentracija ir praktinių priemonių, reikalaujančių žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo (kas kaip tik ir leistų užtikrinti redakcijos autonomiją) nebuvimas yra tik keletas akivaizdžiausių tokios realybės rezultatų (Balčytienė, 2012; Jastramskis, 2019). Nepaisant pastangų supaprastinti žiniasklaidos nuosavybės registravimo eigą, Žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo rodiklis ir toliau rodo vidutinę riziką (56 proc.). Lietuvoje įstatymai nenumato teisinio reguliavimo priemonių, užtikrinančių redakcijos autonomiją, o žiniasklaidos savireguliacija neretai veikia nefektyviai.

3.1. Teisinių pagrindų apsauga (28% - Žema rizika)

The Fundamental Protection indicators represent the regulatory backbone of the media sector in every contemporary democracy. They measure a number of potential areas of risk, including the existence and effectiveness of the implementation of regulatory safeguards for freedom of expression and the right to information; the status of journalists in each country, including their protection and ability to work; the

independence and effectiveness of the national regulatory bodies that have competence to regulate the media sector, and the reach of traditional media and access to the Internet.

Apskritai, Lietuva turi iš esmės palankią žiniasklaidos aplinką kalbant apie teisinių pagrindų apsaugą. Trys iš penkių šios srities rodiklių priskiriami mažos rizikos kategorijai, o nė vienas nepriskiriamas didelės rizikos kategorijai. Visų pirma, reikia pabrėžti žiniasklaidos institucijos nepriklausomumą ir veiksmingumą kaip ypač mažos rizikos rodiklį (8 proc.).

Kalbant apie saviraiškos laisvės apsaugą, nustatyta, kad rizika yra maža (25 proc.). Palyginus su praėjusiais metais, pokyčiai buvo nedideli (2020 m. - 21 proc.). Saviraiškos laisvė yra įtvirtinta tiek Konstitucijoje, tiek įprastuose įstatymuose. Be to, be išlygų įgyvendinama Europos žmogaus teisių konvencija ir Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Tiesa, esama rizikos susijusios su gana laisvu grėsmių nacionaliniam saugumui apibrėžimu, pavyzdžiui, transliavimo teisės gali būti sustabdytos, jei manoma, kad transliuotojas kelia tokią grėsmę. Taip pat buvo keli atvejai, kai buvo pažeista prieiga prie informacijos ir teisės į viešumą, kai ankstesnę vyriausybę kritiškai vertinantys žurnalistai turėjo ginti savo teises teisme. Nors pasitaiko pavienių politikos veikėjų inicijuotų žodžio laisvės pažeidimo atvejų, tai yra pavieniai įvykiai, o ne sisteminga praktika. Naujausiame tyrime nebuvo fiksuota nesąžiningo normų taikymo naujienų agentūrų ir kitų informacijos teikėjų atžvilgiu įrodymų.

Panašiai menkai pasikeitė ir teisės į informaciją apsaugos vertinimas: nuo 25 iki 29 proc., t.y. ir toliau vertintina kaip mažos rizikos grėsmė. Teisė į informaciją yra aiškiai įtvirtinta įstatymuose ir prieiga prie jos suteikiama laikantis nustatytos tvarkos. Tačiau pasitaiko ir atskirų pažeidimo atvejų, pavyzdžiui, ankstesnės Vyriausybės sprendimas žurnalistams apriboti prieigą prie valstybės registru duomenų, arba atvejis, kuomet ministrų kabineto posėdžio įrašas buvo sąmoningai ir, teismo manymu, neteisėtai sunaikintas. Teismų praktikoje taip pat trūksta vienodumo, susijusio su teisės į informaciją gynimu. Be to, informatorių apsauga kelia susirūpinimą – nors tokia apsauga ir egzistuoja, pranešimų vis dar yra mažai, o valstybės pastangų įtvirtinti pasitikėjimą numatytais apsaugos mechanizmais praktiškai nėra.

Susirūpinimą kelia žurnalistų profesijos, standartų ir apsaugos kategorija, kuri iš mažos rizikos (9 proc.) tapo vidutinės (40 proc.), daugiausia dėl COVID-19 pandemijos poveikio. Pagrindiniai aspektai yra profesinių asociacijų veiksmingumo trūkumas, ypač jų nesugebėjimas apginti profesijos interesų pandemijos kontekste. Taip pat yra didelė rizika, susijusi su atlyginimais ir darbo saugumu, ypač dėl pandemijos sukeltų ekonominių iššūkių, taip pat dėl struktūrinių problemų žiniasklaidos sektoriuje. Žurnalistai taip pat gali naudotis tik ribota socialine apsauga, kas taip pat tapo pagrindine problema atsižvelgiant į su pandemija susijusias ekonomines problemas. Taip pat buvo įvykdyti internetiniai išpuoliai prieš žurnalistus, kuriuos inicijavo tiek vietos veikėjai, tiek užsienio valstybės.

Žiniasklaidos priežiūros institucijų nepriklausomumo ir efektyvumo lygis išlieka nuosekliai mažos rizikos – 8 proc. (anksčiau buvo 10 proc.). Šis rodiklis daugiausia susijęs su Radijo ir televizijos komisijos veikla. Teisinė aplinka veikia kaip apsauga nuo tiesioginio politinio ar lobistinio spaudimo šioje srityje, todėl kelerius metus rizikos vertinimas buvo stabilus. Kitos galimos tokio gero žiniasklaidos priežiūros institucijos (Radijo ir televizijos komisijos) veiklos priežastys yra Komisijos narių skyrimo procedūra, pagal kurią juos deleguoja įvairios organizacijos ir skirtingos valdžios šakos: dėl šios priežasties yra sudėtinga vienai grupei perimti sprendimų priėmimo kontrolę. Kol kas nėra aiškių politinio kišimosi ar valdžios institucijų bandymų panaikinti Komisijos sprendimus ženklų. Finansavimas yra skaidrus ir objektyviai nustatytas, todėl nėra galimybių jį naudoti kaip spaudimo priemonę. Taip pat yra aiški ir veiksminga teismo apskundimo procedūra. Galiausiai, esama teisinė aplinka ir politinė situacija per pastaruosius kelerius metus pasikeitė taip, kad nebuvo realizuoti ir spontaniškai kylantys spaudimo žiniasklaidai atvejai ir užkirstas kelias galimam politiniam spaudimui.

Viena džiuginanti tendencija buvo visuotinio tradicinės žiniasklaidos ir interneto prieigos pasiekiamumo pagerėjimas (rizikos sumažėjimas nuo 58 iki 40 proc.). Nacionalinio transliuotojo pasiekiamumo aprėptis yra

gera, o interneto neutralumas užtikrinamas, interneto paslaugų teikėjai paprastai veikia skaidriai turinio atžvilgiu. Augo internetu besinaudojančiųjų skaičius (ypač dėl intensyvaus naudojimo dėl pandemijos paskelbus karantiną), tačiau skverbtis, ypač plačiajuosčio ryšio, tebėra mažesnė už ES vidurkį ir tebekelia susirūpinimą. Taip pat verta paminėti, kad viešosios bibliotekos, teikiančios nemokamą prieigą prie interneto ir technologijų mokymą savo patalpose, didžiąją pandemijos dalį liko uždarytos.

3.2. Rinkos pliuralizmas (70% - Aukšta rizika)

The Market Plurality area focuses on the economic risks to media pluralism, deriving from lack of transparency and concentration of ownership, sustainability of the media industry, exposure of journalism to commercial interests. The first indicator examines the existence and effectiveness of provisions on transparency of media ownership. Lack of competition and external pluralism is assessed separately for the news media (production of the news) and for the online platforms (gateways to the news), considering separately horizontal and cross-media concentration; the concentration of online advertising market; and the role of competition enforcement. The indicator on media viability measures the trend of revenues and employment, in relation with GDP trends. The last indicator aims to assess risks to market plurality posed by business interests on production of editorial content, both from commercial and owners influence

Medijų rinkos pliuralizmo srities vertinimas Lietuvoje per pastaruosius metus išaugo nuo 62 proc. (MPM2020) iki 70 proc. ir pasiekė aukštos rizikos lygį. Pagrindiniais rizikos veiksniais šioje srityje išlieka dviejų rinkos sektorių koncentracijos rodiklių, t.y. naujienų žiniasklaidos ir internetinių platformų, vertinimas, verslo įtaka redakcijos turiniui, o taip pat grėsmės žiniasklaidos sektoriaus ekonominiam tvarumui. Būtent šie faktoriai lemia mažėjančią žiniasklaidos rinkos įvairovės tendenciją Lietuvoje.

Žiniasklaidos nuosavybės skaidrumas (angl. *Transparency of media ownership*) yra vienintelė kategorija tarp kitų žiniasklaidos rinkos pliuralizmo srities rodiklių, vertinamų kaip vidutinio lygio rizika – 56 proc. Tai vienintelis rodiklis, kurio rizikos lygis yra šiek tiek žemesnis nei ankstesniame vertinime; nepaisant to, pažanga, susijusi su teisinėmis apsaugos priemonėmis ir politinėmis priemonėmis (pagal Visuomenės informavimo įstatymą), kuriomis siekiama užtikrinti žiniasklaidos verslo nuosavybės skaidrumą ir savininkų viešumą, išlieka gana ribota ir nepakankamai veiksminga. Nors buvo įdiegtos naujos reguliavimo priemonės, įskaitant vis dar kuriamą naują žiniasklaidos registrą VIRSIS, taip pat keletą nevyriausybinių žiniasklaidos nuosavybės stebėsenos iniciatyvų (pvz., „Transparency International Lietuva“, „Media4Change“, kt.), tik vos keletas vedančiųjų visuomenės informavimo priemonių viešai pateikia informaciją apie savininkus ir jų verslo ryšius. Kita vertus, tik nedaugelis iš jų deklaruoja redakcijos politiką. Tarp tokių žiniasklaidos priemonių galima paminėti LRT grupę, verslo dienraštį „Verslo žinios“, keletą mažumų ir regioninės žiniasklaidos priemonių. Trumpai tariant, žiniasklaidos skaidrumo ir atskaitomybės klausimai išlieka aktualiais Lietuvos medijų politikos ir žiniasklaidos verslo organizavimo kontekste (Balčytienė, 2012; Lašas, 2017; Jastramskis, 2019).

Naujienų žiniasklaidos koncentracijos (angl. *News media concentration*) rizikos lygis vertinamas net 77 proc. Tai rodo, kad žiniasklaidos nuosavybė Lietuvoje išlieka labai koncentruota, kuomet daugelis žiniasklaidos priemonių priklauso nedideliame skaičiui bendrovių. Lietuvoje nėra konkrečiai žiniasklaidos sektoriui skirtų teisės aktų, kurie ribotų nuosavybės koncentraciją šiame sektoriuje, įskaitant tarpsektorinės žiniasklaidos koncentraciją. Trūksta aiškumo dėl „dominuojančios padėties“ žiniasklaidos rinkoje, o taip pat dėl įsipareigojimų žiniasklaidos bendrovėms kasmet atskleisti informaciją dėl jų nuosavybės. Tokia situacija apsunkina skaidrios ir sąžiningos konkurencijos užtikrinimą žiniasklaidos verslo rinkoje.

Aukštą rizikos lygį (79 proc.) taip pat rodo internetinių platformų koncentracija ir konkurencijos užtikrinimas (angl. *Online platforms concentration and competition enforcement*) Lietuvoje. Bendra žiniasklaidos koncentracijos tendencija atrodo išties sudėtinga. Pastaroji pandemija taip pat reikšmingai paveikė žiniasklaidos koncentraciją ir konkurenciją.

Didžiausią pokytį stebime žiniasklaidos gyvybingumo (angl. *Media viability*) rodiklio žymiai išaugo nuo vidutinio (36 proc.) iki aukšto (67 proc.). Tokį pokytį daugiausia nulėmė ekonominiai iššūkiai ir suvaržymai, kurie medijų industriją ištiko pasaulinės pandemijos metu. Žiniasklaidos verslo rinka šalies mastu taip pat patyrė dramatišką pajamų ir reklamos sumažėjimą: labiausiai nukentėjo vietinės ir regioninės žiniasklaidos priemonės, ypač spauda. 2020 m. reklamos rinka Lietuvoje sumažėjo 12,5 proc. arba 15 milijonų eurų ir siekė 105 mln. eurų (KANTAR, 2021). Remiantis naujausiais moksliniais tyrimais, daugiau nei 50 proc. žurnalistų Lietuvoje dirba laisvai samdomais darbuotojais su ribotomis socialinėmis garantijomis (Jastramskis, 2019). Darbas be sutarčių labiausiai paplitęs TV industrijoje. Jokių reikšmingų valstybės subsidijų žiniasklaidai nebuvo skirta, siekiant sumažinti šio sektoriaus ekonomines rizikas ir finansinius nuostoliams pandemijos metu. Nors nacionalinės ir regioninės žiniasklaidos priemonės gali pretenduoti į valstybės paramą, kurią administruoja Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas, tokia parama, kurios dydis yra 2,7 mln. eurų per metus, nekinta jau daugelį metų ir neatitinka žiniasklaidos poreikių. Akivaizdu, kad dėl pandemijos žiniasklaidos įvairovė (taigi ir pliuralizmas) Lietuvoje buvo reikšmingai paveikta (BMHC, 2020).

Toliau stebima įtampa tarp visuomeninio transliuotojo LRT ir komercinės žiniasklaidos. 2015 m., kai buvo patvirtintas naujas LRT finansavimo modelis ir uždraudus reklamą LRT, išaugo metinis LRT biudžetas, kuris gerokai viršijo prarastas reklamos pajamas. Pavyzdžiui, palyginus su 2019 m., 2020 m. LRT pajamos iš valstybės biudžeto išaugo 11,3 proc. Kita vertus, nepaisant reklamos draudimo, LRT ir toliau transliuoja reklamą rėmėjų forma. Tokia situacija iššaukė komercinės žiniasklaidos atstovų nepasitenkinimą dėl skirtingų rinkos sąlygų ir nesąžiningos konkurencijos. 2020 m. birželio mėn. Lietuvos interneto asociacija kreipėsi į Europos Komisiją su skundu tvirtindama, kad pilnai biudžeto lėšomis finansuojamas visuomeninis transliuotojas LRT iškreipia sąžiningą konkurenciją žiniasklaidos rinkoje, o jos veikla viršija viešąjį interesą, reglamentuojamą LRT įstatymo.

Verslo interesų ir savininkų įtakos redakcijos turiniui (angl. *Commercial and owner influence over editorial content*) rodiklis taip pat išaugo ir pasiekė aukštos rizikos lygį (70 proc.). Struktūriniai žiniasklaidos rinkos bruožai, apsprendžiantys didelę žiniasklaidos bendrovių koncentraciją ir silpną ekonominį tvarumą, gali sustiprinti verslo interesus redakcijos atžvilgiu. Nors reguliavimo ir savireguliacijos priemonės akcentuoja redakcijos savarankiškumą, žurnalistai ir ekspertai nurodo apie pažeidimus, susijusius su remiamu turiniu, produktų reklama, turinio rinkodara. Tyrimai rodo, kad dėl stipraus finansinio spaudimo ir klientelistinių santykių tarp žiniasklaidos, verslo interesų ir politinės sistemos Lietuvos žiniasklaidos priemonių naujienu redakcijose trūksta autonomiškumo, skaidrumo ir nešališkumo (Juknevičiūtė ir kt. 2020; Jastramskis, 2019; Lašas, 2017). Labiausiai priklausomomis nuo politikos ir verslo įtakos išlieka regioninės ir vietos žiniasklaidos priemonės (Jastramskis ir kt., 2017; Jastramskis, 2015).

Siekiant užtikrinti žiniasklaidos rinkos pliuralizmą Lietuvoje, reikalinga aiškesnė institucinė sistema ir priežiūra, susijusi su žiniasklaidos verslo skaidrumu (taip pat visuomenės informavimu apie žiniasklaidos verslą) ir žiniasklaidos paslaugų teikėjų nuosavybės viešumu. Daugeliu atvejų teisinė sistema jau yra sukurta, tačiau stringa jos įgyvendinimas. Apibendrinant žiniasklaidos rinkos pliuralizmo vertinimą Lietuvoje, tenka konstatuoti, kad sveika žiniasklaidos konkurencija Lietuvoje nėra užtikrinama, o institucinės priemonės bei rinkos koncentracijos reguliavimas nepakankamai veiksmingas.

3.3. Politinė nepriklausomybė (34% - Vidutinė rizika)

The Political Independence indicators assess the existence and effectiveness of regulatory and self-regulatory safeguards against political bias and political influences over news production, distribution and access. More specifically, the area seeks to evaluate the influence of the State and, more generally, of political power over the functioning of the media market and the independence of public service media. Furthermore, the area is concerned with the existence and effectiveness of (self)regulation in ensuring editorial independence and availability of plural political information and viewpoints, in particular during

Palyginti su 2018–2019 m. vertinimu, žiniasklaidos Politinio nepriklausomumo rizikos lygis sumažėjo, tačiau jis vis dar yra fiksuojamas vidutinės rizikos zonoje (54 proc.). Šį rizikos sumažėjimą daugiausia sąlygojo visuomeninio transliuotojo nepriklausomumo stiprėjimas ir jo didėjanti įtaka visai žiniasklaidos sistemai šalyje. Privачios žiniasklaidos nepriklausomumo vertinimas parodė, kad nuo politikų labiausiai priklausoma yra vietinė žiniasklaida: ir nuosavybės, ir finansinių santykių aspektu. Šis simbiotinis žiniasklaidos ir politikų tarpusavio priklausomumas (Lašas, 2017) lieka vis dar neišskaidytas. Didelių nacionalinių žiniasklaidos grupių priklausomumas nuo politikos veikėjų yra mažesnis, ypač vertinant radijo, interneto ir naujienų agentūrų sektorius. Tai parodo vidutinę žiniasklaidos politinio nepriklausomumo riziką, kurios lygis yra arčiau aukštos nei žemos rizikos zonos.

Vertinat redakcinį nepriklausomumą, fiksuota aukšta rizika (71 proc.). Įstatymai nesuteikia apsaugos priemonių, garantuojančių redakcinį autonomiškumą, o savitvarkos priemonės yra dažnai neefektyvios. Tik nedaugelis žiniasklaidos organizacijų nuolat garantuoja redakcinį autonomiškumą nuo politikos ir verslo interesų.

Visuomeninis transliuotojas, pagrindinė privati audiovizualinė žiniasklaida ir turinio skleidėjai interneto platformose sukuria tam tikrą politinės komunikacijos įvairovę. Visuomeninis transliuotojas suteikia vienodas galimybes ir laiką politinių kampanijų dalyviams. Dauguma privačių žiniasklaidos organizacijų taip pat suteikia vienodas galimybes visoms politinėms jėgoms rinkiminių kampanijų metu. Skaidrumo žiniasklaidoje stokojantys atvejai, kai publikuotas kaip žurnalistinis turinys pripažįstamas reklaminiu turiniu, politinių rinkiminių kampanijų metu atskleidžiami retai. Apskritai, galima konstatuoti politinės komunikacijos pliuralizmą, ypač rinkiminių kampanijų laikotarpiais. Tai lemia nedidelę riziką (17 proc.) audiovizualinių medijų, interneto platformų ir rinkimų sekcijoje.

Valstybės reguliavimo ir paramos žiniasklaidai sektoriuje fiksuota nedidelė rizika (25 proc.). Tokį rezultatą daugiausiai lėmė tai, kad tiesioginės ir netiesioginės valstybės subsidijos žiniasklaidai yra paskirstomos gana skaidriai. Tačiau įstatymiškai nėra nustatyta valstybės lėšų, skiriamų reklamai ir viešinimui žiniasklaidoje, skirstymo tvarka. Todėl tokio pobūdžio lėšų paskirstymas žiniasklaidai ne visuomet vyksta skaidriai ir tai yra vis pasikartojanti problema (Nevinskaitė, 2009).

Mažiausia rizika (3 proc.) buvo nustatyta vertinant visuomeninio transliuotojo valdymo ir finansavimo nepriklausomumą. Visuomeninio transliuotojo finansavimo modelis garantuoja finansinį nepriklausomumą nuo politinių institucijų. Tai 2020 m. patvirtino ir Konstitucinis Teismas. Visuomeninio transliuotojo valdymo nepriklausomumą formaliai garantuoja visuomeninio transliuotojo Tarybos formavimo procedūra.

3.4. Socialinė įtrauktis (43% - Vidutinė rizika)

The Social Inclusiveness area focuses on the access to media by specific groups in society: minorities, local and regional communities, women and people with disabilities. It also examines the country's media literacy environment, including the digital skills of the overall population. In addition, for the 2021 edition of the MPM, a new indicator has been added to the Social Inclusiveness area in order to assess new challenges raising from the uses of digital technologies: Protection against illegal and harmful speech. Due to this modification of the indicators, comparison with previous editions of the MPM should be handled with extreme care.

Socialinės įtraukties tematikoje situacija esmingai nesiskiria nuo to, kaip šis rodiklis buvo įvertintas ankstesniais metais. Užsitęsiosios problemos tokiose dviejų indikatorių matavimo srityse kaip kad Žiniasklaidos priemonių pasiekiamumas mažumoms (50 proc.) ir Žiniasklaidos pasiekiamumas lokalioms/regionų bendruomenėms (56 proc.) iš esmės nulemia vidutinės rizikos įvertinimą. Nors ir atrodytų,

kad teisiškai viskas yra pasiekta, tačiau nuostatų įgyvendinimo srityje dar yra spragų, kurios neleidžia sukurti visiems lygių galimybių informacijai gauti.

Medijų pasiekiamumo mažumoms (50 proc.) rodiklis rodo vidutinę riziką ir taip yra daugiausiai nulemta Visuomenės informavimo įstatymo esančios nuostatos, kad visi visuomeninio transliuotojo kanalai (TV, radijas ir internetas) skelbtų informaciją mažumų kalbomis. Tačiau toks reikalavimas nėra taikomas kitokio pobūdžio, t.y. komercinėms, medijoms. Kaip tik tai ir skiria šiuos skirtingus žiniasklaidos tipus ir veiksmus, kurių imasi skirtingo veikimo žiniasklaida. Pavyzdžiui, tik keli iš didžiųjų interneto naujienų portalų ir keletas regioninių radijo stočių turi įsisteigę naujienų redakcijas mažumų kalbomis. Čia svarbu darsyk priminti, kad Lietuvos politika yra stipriai poliarizuota mažumų klausimu ir tai atsispindi viešosios politikos sprendimuose. Tautinių mažumų teisės nuolatos tampa poliarizuojančiu dalyku, o tai išties kontrastuoja su tikrai procentiškai nedidelėmis tautinėmis bendruomenėmis. Tarptautinės organizacijos yra pateikę rekomendacijų ir konkrečių kvietimų peržiūrėti konkursinių kvietimų žiniasklaidos paramai teisinius reikalavimus, siūlant įtraukti atskirą biudžeto eilutę su parama žiniasklaidai tautinių mažumų kalbomis.

Panaši situacija yra ir su galimybėmis vietos ir regionų bendruomenėms pasiekti informaciją. Medijų pasiekiamumo lokalioms/regionų bendruomenėms vertinime rizika padidėjo nuo 50 iki 56 proc., palyginti su ankstesniu MPM vertinimu. Lietuvoje nėra teisinių priedaidų, kurios vietos ir (arba) regionų bendruomenės lygiai įgalintų naudotis žiniasklaida. Apskritai kalbant, regioninės žiniasklaidos nepriklausomybė Lietuvoje ir toliau lieka aktuali problema. Visų pirma, daugelis vietos/regioninės žiniasklaidos vis dar yra susisaistę su vietos politiniais/verslo ryšiais, o tai akivaizdžiai paveikia žiniasklaidos finansavimą ir nepriklausomumą (Jastramskis, 2015). Be to, pasikartojančias problemas, tokias kaip nepriklausomo finansavimo užtikrinimas ir parama žiniasklaidai regionuose, sunkina auganti skaitmenizacija ir atitinkamo išprusimo tarp žiniasklaidos profesionalų paklausa.

Galima pastebėti, kad rizikos įvertinimo rodiklis, kuriuo buvo atsižvelgta į moterų galimybes naudotis žiniasklaida pasikeitė iš vidutinio (38 proc., MPM 2020) į žemą (33 proc.). Lietuvoje nemažai aukščiausių žiniasklaidos vadovių pareigų (generalinių direktorių, vyriausiųjų redaktorių) užima moterys. Nors nėra tiesioginės ir aiškios su žiniasklaida susijusios lyčių lygybės politikos ar plano, visuomeninis transliuotijas LRT buvo pirmoji žiniasklaidos priemonė priėmusi strateginę nuostatą stebėti lyčių atstovavimą savo kuriamose programose.

Žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo rodiklis išliko vidutinės rizikos (42 proc.). Vis dar trūksta tarpinstitucinio koordinavimo žiniasklaidos ir informacinio raštingumo politikos srityje. Lietuvoje skirtingos institucijos ir suinteresuotųjų šalių grupės akcentuoja skirtingus siekinius, orientuotus į visuomenės įtrauktį, informacijos prieinamumą, mokymosi visą gyvenimą, visuomenės atsparumą ir nacionalinio saugumo jausmo didinimą, o tai sykiu lemia ir skirtingus žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo skatinimo veiksmus ir jų plėtrą (Kundrotaitė ir Beinoriūtė, 2020; Juraitė ir Balčytienė, spaudoje). Kita vertus, pandemijos laikotarpiu buvo naujai pasižiūrėta į medijų raštingumo skatinimą, daugiausia dėmesio skiriant visuomenės įgalinimui (Juraitė ir Balčytienė, spaudoje). Gausėjant informacijos ir augant patikimų naujienų šaltinių paklausai, ypač susijusiai su COVID-19 dalykais (karantino apribojimai, asmens sauga, vakcinacija ir kt.), tapo akivaizdu, kad siekiant sąmoningo medijų naudojimo sykiu reikia ir daug stipriau integruoto viešosios politikos požiūrio.

Apsaugos nuo nelegalios ir žalingos kalbos rodiklis įvertintas kaip pažymintis vidutinę riziką (35 proc.). Lietuva buvo viena iš pirmųjų ES valstybių narių, kurios nacionaliniu lygiu įsitraukė į kovą su dezinformacija. 2019 m. LR Seimo priimtas Visuomenės informavimo įstatymo pakeitimas leidžia teismo sprendimu sustabdyti TV kanalų transliavimą dėl neapykantos kurstymo ar dezinformacijos sklaidos. Visos žiniasklaidos grupės imasi aktyvių kovos su dezinformacija priemonių. Naujienų portalas „Delfi“, bendradarbiaudamas su „Google“, sukūrė dirbtiniu intelektu pagrįstą svetainę „Demaskuok.eu“, skirtą kovoti su dezinformacija ir melagienomis. Lietuvos elfai kovoja su melu socialiniuose tinkluose. Vietiniai žurnalistai prisideda prie visuomenės žinių didinimo rengdami įvairius susitikimus didesniuose miestuose ir regionuose,

kur su žmonėmis aptaria melagienų keliamas grėsmes. Vis dėlto kovai su dezinformacija reikia integresnės įvairių grupių bendradarbiavimo sistemos. Kaip matyti, didžioji dauguma pastangų, nukreiptų prieš dezinformaciją, dažniausiai susijusios su Rusijos politinės manipuliacijos grėsme, kai tuo tarpu COVID-19 dezinformacijos ir sąmokslų teorijos vertintos kaip gretutinė problema.

4. Skaitmeninės aplinkos pliuralizmas: rizikų vertinimas

Skaitmeninėje terpėje medijų pliuralizmui skaičiuojamos rizikos atspindi tendencijas, būdingas įprastai žiniasklaidos aplinkai.

Lietuvoje interneto žiniasklaida laikosi įstatyminių nuostatų lygiai taip pat, kaip ir visos kitos visuomenės informavimo priemonės. Visuomenės informavimo įstatymas visuomenės informavimo priemones apibrėžia labai plačiai. Ši sąvoka yra taikoma tiek knygoms, laikraščiams, žurnalams, informaciniams biuleteniams ar kitiems leidiniams, tiek ir televizijos ar radijo programoms, kino teatro ar kito garso ir vaizdo produkcijai, naujienų agentūrų pranešimams, taip pat žiniasklaidos kūriniams, skirtiems platinti internete. Taigi interneto žiniasklaida veikia kaip ir visos kitos įprastos naujienų žiniasklaidos priemonės: jos laikosi Visuomenės informavimo etikos kodekso, skaitmeninės nuosavybės skaidrumo srityje joms taikomi tokie patys reikalavimai. Kaip ir nuosavybės skaidrumui užtikrinti tradicinės žiniasklaidos sektoriuje, taip ir interneto žiniasklaidos srityje reikia patobulinimų, o svarbus pakeitimas būtų reikalavimas, kad visi žiniasklaidos priemonių savininkai deklaruotų interesus.

Per pastaruosius dvejus metus šalyje nebuvo fiksuota sisteminių informacijos ir saviraiškos laisvės pažeidžiamų. Remiantis galiojančiu reglamentu, Nacionalinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba gali įpareigoti interneto paslaugų teikėjus (IPT) per tris dienas nuo nustatyto pažeidimo užblokuoti svetaines, kurios neišsprendžia atveju, susijusių su vartotojų teisių pažeidimais. Nuo 2019 m. gegužės mėn. Lietuvos Radijo ir Televizijos Komisija (LRTK), kaip įgaliojanti žiniasklaidos priežiūros institucija, įgijo teisę blokuoti tas interneto svetaines, kuriose neteisėtai skelbiami autorių teisių apsaugomi darbai. Lygiai taip, kaip ir žodžio laisvės pažeidimų atvejais tradicinėse priemonėse (spausdintoje ir transliuojančioje žiniasklaidoje), analogiškos teisinės priemonės taikomos pažeidimams interneto komunikacijoje. Minėtoji institucija viešai skelbia informaciją apie interneto svetaines, kurios neteisėtai naudoja autorių teisių ginamą turinį. LRTK turi teisę reikalauti interneto paslaugų teikėjų panaikinti prieigą prie neteisėtai paskelbto autorių teisių saugomo turinio blokuodama svetainės domeno vardą tol, kol nebus pašalintas pažeidimas. Kita priežiūros institucija, Ryšių reguliavimo tarnyba, aktyviai stebi, kaip laikomasi tinklo neutralumo, interneto paslaugų teikėjų skaidrumo ir kt. nuostatų.

Kalbant apie skaitmeninį saugumą, 2020 m. buvo pastebėta keletas naujų iniciatyvų. Trijų svarbiausių šalies interneto naujienų portalų redakcijos – „Delfi.lt“, „15min.lt“ ir „LRT.lt“ – skyrė investicijų ir aktyviai kovojo su dezinformacija; šie naujienų portalai taipogi organizavo medijų raštingumo ir kitas kampanijas, skirtas sąmoningo medijų naudojimo populiarinimui. Pastaraisiais metais padidėjęs LRT finansavimas leido skirti pakankamą finansavimą naujienų portalui Lrt.lt. LRT svetainė yra viena iš penkių pagrindinių naujienų svetainių rinkos dalyvių („Gemius Baltic“, 2021). Nuo 2019 m. liepos mėn. LRT portalas nedalyvauja interneto reklamos rinkoje. 2020 m. spalio mėn. Lrt.lt paskelbė tyrimo ataskaitą apie tai, kad Kinijos vyriausybė jau keletą metų renka duomenis apie Lietuvos pareigūnus, politikus ir jų šeimas, taipogi ir žurnalistus (LRT, 2020). Kitų oficialių pranešimų apie incidentus ar išpuolius prieš žurnalistus, priekabiavimą prie moterų žurnalistų nebuvo skelbta. Vis dėlto tai nereiškia, kad nėra žurnalistinio darbo proceso sutrikimų. Pastaraisiais metais Lietuvoje vykstančios informacinės atakos, dezinformacijos kampanijos ir kitokio pobūdžio trikdžiai tapo kasdienybe (LŽC, 2018). Priekabiavimo išpuoliai ir trolinimas retai kada sulaukia institucijų atsako nusikaltėlius patraukti atsakomybėn, o tai palaiko nebaudžiamumo kultūrą ir gali paskatinti grasinimus ir smurtą prieš žiniasklaidą.

Remiantis interneto naudojimo indeksu DESI (2020 m.), gyventojų, turinčių pagrindinius skaitmeninius įgūdžius, procentas yra 56 proc., o daugiau nei pagrindinius - 32 proc. Lietuviai ir toliau pirmauja ES internetinių naujienų vartojimo reitinge. Kaip rodo „Kantar Media Day“ tyrimas (2019 m.), lietuviai žiniasklaidos turinį vartoja apie 7 valandas per dieną, iš kurių beveik valanda praleidžiama naudojant kelis kanalus (daugiafunkcinis darbas). 2020 m. duomenimis internete vartotojai praleido 4 valandas (KANTAR, 2021). Socialinių tinklų naudojimui įprastai skiriama daugiausia viso laiko skirta praleisti internete (37 proc.), o kitas laikas naudojamas tokiai veiklai, kaip vaizdo įrašų žiūrėjimas ir paieška internete (kiekvienam

skiriama po maždaug 22 proc. viso laiko) ir naujienų portalų informacijos vartojimas (19 proc.). Koronaviruso protrūkis ir karantino režimas, įvestas 2020 m. pavasarį, gerokai pakeitė interneto žiniasklaidos naudojimą. Internetinių naujienų portalų vartojimas padidėjo 50 proc., o internetinių vaizdo įrašų ir socialinių tinklų pasiekiamumas išaugo atitinkamai 38 proc. ir 37 proc. (BMHC, 2020).

Visos žiniasklaidos priemonės pastaruoju metu susiduria su išlikimo rinkoje problemomis. Tai skatina ieškoti alternatyvių pajamų šaltinių. Dėl to buvo taikytos skirtingos strategijos, tokios kaip tiesioginė (ar paslėpta) reklama, projektinė (remiama) žurnalistika, sutelktinis finansavimas, konkursinis rėmimas. Visoms žiniasklaidos priemonėms taikomas reikalavimas žymėjimu atskirti pateiktą informaciją nuo reklamos. Nuo 2019 m. Vartotojų teisių apsaugos tarnyba pradėjo paslėptos reklamos socialiniuose tinkluose stebėseną. Ši tarnyba gali skirti baudas ar teikti rekomendacijas, jei pažeidžiami Reklamos įstatymai. Siekdamas išlikti žiniasklaidos priemonės taikė ir naujų verslo modelių, įskaitant paslaugų teikimą trečiosioms šalims (renginių organizavimas, socialinių tinklų platformų valdymas, faktų tikrinimo veikla ir kt.). Oficialių duomenų apie skaitmenines pajamas nėra, tačiau ekspertai atkreipia dėmesį, kad interneto žiniasklaidos pajamos sumažėjo perpus. Dėl pajamų pokyčių pandemijos metu Vyriausybė svarstė sumažinti pridėtinės vertės mokesčių skaitmeninėms naujienų priemonėms nuo 21 proc. iki 5 proc., tačiau jokių konkrečių veiksmų nebuvo imtasi.

Politinė įtaka skaitmeninei žiniasklaidai atspindi panašias tendencijas kaip ir tradicinei. Yra atvejų, kuomet vietines interneto svetaines tiesiogiai kontroliuoja politikai ar jų šeimos nariai. 2020 m. Vyriausioji rinkimų komisija priėmė sprendimą dėl politinės reklamos sklaidos politinės kampanijos metu įvedant politinės reklamos žymėjimą. Komisija patvirtino LR Seimo rinkimų politinės reklamos stebėsenos taisyklės, kurios apima politinės reklamos stebėjimą taipogi ir internetinėse platformose. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija yra parengusi rekomendacijas dėl asmens duomenų naudojimo rinkiminiu laikotarpiu, tačiau nėra informacijos apie tokios stebėsenos rezultatus.

Ilgalaikiai tyrimai ir žiniasklaidos laisvės stebėsenos studijos yra atskleidę, kad dėl politinės ar ekonominės įtakos Lietuvos žiniasklaida nėra autonomiška, skaidriai veikianti ir nešališka (Lašas, 2017). Tiesa, ši tendencija yra mažiau akivaizdi didesnėse žiniasklaidos grupėse ir internetinėje žiniasklaidoje, tačiau skaitmenizacijos įtakoje žiniasklaida susiduria su naujomis kliūtimis. Kova su kibernetinėmis atakomis, dezinformacija ir melagienomis tampa aktualiai absoliučiai visoms žiniasklaidos priemonėms.

Pastaraisiais metais buvo inicijuotos įvairios programos ir tyrimų projektai, taikantys medijų raštingumo iniciatyvas neapykantos kalbai ir dezinformacijai atpažinti. Labai dažnai šios iniciatyvos yra susiję ir su daug platesniais kibernetinio saugumo siekiais ir projektais, kaip kovoti su dezinformacijos ir klaidingos informacijos kampanijomis. Vertinamuoju laikotarpiu (2020–2021 m.) buvo užregistruotas nedidelis pagerėjimas Apsaugos nuo neapykantos kurstymo internete srityje (rizikos vertinimas pasikeitė iš vidutinio į žemą). Nors internetinės neapykantos atvejų sumažėjimas nebuvo fiksuotas, teigiamų priemonių, kurių imtasi kovojant su neapykantos kurstymu, poveikis yra akivaizdus. Žurnalistų etikos inspektoriaus metiniame pranešime (ŽEIT, 2021) pažymima, kad neapykantos kurstymas yra „reiškinys, jau seniai pasiekęs pandemijos mastą Lietuvoje“. 2020 m. ŽEIT inspektorius 1546 kartus susisiekė su socialiniais tinklais pranešdamas apie neapykantos kalbą. Socialiniai tinklai pašalino 98 proc. tokio turinio. Vidutinis reakcijos laikas šiems neapykantos komentarams pašalinti buvo 3 valandos (ŽEIT, 2021).

Lietuvos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų vykdomų veiklų ir projektų gausa leidžia spręsti apie išaugusį susirūpinimą neapykantos nusikaltimais, įskaitant neapykantos kalbą internete (HRMI, 2020). Siekdama veiksmingiau reaguoti į neapykantos nusikaltimus šalyje, 2020 m. pradžioje Vidaus reikalų ministerija įkūrė darbo grupę, kuriai patikėti žinomumo apie neapykantos atvejus sklaidos, dialogo su pažeidžiamomis bendruomenėmis skatinimo ir kiti klausimai. Grupei taip pat buvo patikėta parengti atitinkamus pasiūlymus ir stebėti, kaip vykdomi tarptautiniai neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo prevencijos įsipareigojimai; taip pat parengti tinkamo jų įgyvendinimo pasiūlymus, sudaryti ir paskelbti metinę neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos situacijos Lietuvoje apžvalgą ir kt. 2020 m.

Lietuvos generalinis prokuroras patvirtino ikiteisminio tyrimo metodines rekomendacijas dėl neapykantos tyrimų ypatumų. Naujose rekomendacijose neapykantos nusikaltimai buvo apibrėžti ir sąvokos paaiškintos kur kas išsamiau nei anksčiau. Pagal šį teisės aktą neapykantos kalba laikoma vieša (žodžiu, raštu ar kita forma) informacijos (idėjų, nuomonių, neteisingų faktų) sklaida, naudojama patyčioms ir paniekai reikšti ir skatinti, diskriminuoti, kurstyti smurtą ar fizinį smurtinį elgesį su asmenų grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų. Taigi neapykantos kalba gali būti įvardinta tai, kas skleidžiama ne tik žodžiu, bet ir vaizdo įrašais, nuotraukomis ir bet koku kitu viešu veiksmu ar turiniu su tikslu niekinti ar diskriminuoti. Tačiau nacionaliniuose teisės aktuose dar nėra įvardinta visų diskriminacijos pagrindų, tokių kaip rasė, tautybė, pilietybė ir lytinė tapatybė. 2021 m. sausio mėn. ES garso ir vaizdo žiniasklaidos paslaugų direktyvos (AVMSD) nuostatos, susijusios su vaizdo įrašų bendrinimo platformomis, buvo perkeltos į Visuomenės informavimo įstatymą, Nepilnamečių apsaugos nuo žalingo viešosios informacijos poveikio įstatymą ir Administracinių nusižengimų kodeksą. Šiuo aktu pažymima, kad žiniasklaida negali publikuoti informacijos jei ja yra: <...> skleidžiama ar kurstoma neapykanta, patyčios, panieka, kurstoma diskriminacija, smurtas, fiziškai bendraujama su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, etninės priklausomybės, rasės, tautybės, pilietybė, kalba, kilmė, socialinė padėtis, negalia dėl religijos, įsitikinimų, nuomonės ar religijos (Visuomenės informavimo įstatymo 19 straipsnis).

5. Išvados

Apskritai, Lietuvos žiniasklaidos sistema yra gana pliuralistinė, tačiau tam tikros problemos reikalauja atidesnio dėmesio ir analizės. Tarp nustatytų rizikų yra nemažai ilgalaikių tendencijų, tokių kaip, pavyzdžiui, politinių-ekonominių interesų įtaka žiniasklaidai. Nors įstatymuose aiškiai įvardijama žodžio ir saviraiškos laisvė, žiniasklaidos pliuralizmo ir įvairovės sąlygos Lietuvoje labai priklauso nuo rinkos dydžio, taip pat – nuo politinio-ekonominio konteksto ir žiniasklaidos kultūros.

COVID-19 pandemijos laikmetis labiau atvėrė silpnas Lietuvos žiniasklaidos sistemos vietas. Didžiausios rizikos yra nustatytos dėl žiniasklaidos nuosavybės koncentracijos ir redakcinės nepriklausomybės nuo politikos ir verslo įtakų.

Politikos rekomendacijos kiekvienai iš nagrinėtų sričių

- **Pagrindinė apsauga.** Didžiausia nustatyta rizika šioje srityje yra susijusi su COVID-19 pandemijos poveikiu, ypač skaitmeninio saugumo ir žiniasklaidos veiklos modelio tvarumo aspektais. Todėl turi būti numatytos praktinės priemonės, padedančios žiniasklaidai atsigaivinti po pandemijos.
- **Rinkos pliuralizmas.** Šioje srityje turėtų būti peržiūrėta tiesioginių ir netiesioginių subsidijų žiniasklaidai sistema. Taip pat turėtų būti patobulintas dabar egzistuojantis žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo užtikrinimo ir žiniasklaidos atskaitingumo mechanizmas. Reikalingas specifinis žiniasklaidos reguliavimas ir apsaugos priemonės žiniasklaidos nuosavybės koncentracijos prevencijai.
- **Politinis nepriklausomumas.** Būtina sukurti skaidrų teisinį mechanizmą valstybės ir savivaldybių reklamos (viešinimo) lėšų paskirstymui privačiai žiniasklaidai tam, kad būtų eliminuota korupcinė priklausomybė tarp žiniasklaidos ir politikų. Yra svarbu išlaikyti dabartinį visuomeninio transliuotojo finansavimo modelį, suteikiantį visuomeniniam transliuotojui politinį nepriklausomumą ir stimuliuojantį žiniasklaidos turinio kokybę bei įvairovę.
- **Socialinis įtraukiamumas.** Žiniasklaidos socialinis įtraukiamumas turi būti stiprinamas, tobulinant skirtingų piliečių grupių (vaikų ir jaunimo, vyresniųjų, žmonių su negalia ir kt.) žiniasklaidos raštingumo kompetencijas. Reikalingos labiau struktūruotos ir koordinuotos pastangos stiprinat partnerystę tarp akademikų, žiniasklaidos ir piliečių grupių tam, kad būtų plėtojamas naujienų žiniasklaidos atsparumas ir skaitmeniniai visuomenės įgūdžiai COVID-19 pandemijos metu ir kovojant su dezinformacija.
- **Skaitmeninis saugumas.** Nors nėra oficialių duomenų apie smurtą prieš žiniasklaidą, priekabiavimo išpuoliai ir „trolinimas“ medijose nesulaukia pakankamų pastangų iš atitinkamų institucijų, kad pažeidėjai būtų įvertinti teisiškai. Tai ugdo nebaudžiamumo kultūrą ir gali kelti tolimesnes grėsmes bei smurtą prieš žiniasklaidą.

Galima teigti, kad žiniasklaidos įvairovė ir pliuralizmas yra viena svarbiausių viešosios politikos problemų, kuri susijusi su skaitmenizavimu ir informacijos pasiekiamumu, turinio kūrimu ir kokybės užtikrinimu. Nors 2018 m. Kultūros ministerija aiškiai identifikavo žiniasklaidos politikos strategines kryptis (įvairovės užtikrinimas, finansinė parama, regionų stiprinimas, žiniasklaidos tvarumas), realūs pokyčiai nebuvo pastebėti. Buvo pastangų keisti žiniasklaidos rėmimo modelį, taip pat imtis didesnės lyderystės žiniasklaidos raštingumo ugdymo lauke, tačiau šie strateginiai sprendimai turi būti persvarstyti, atsižvelgiant į COVID-19 pandemijos sukeltas pasekmes.

6. Šaltiniai

- Balčytienė, A. (2012). Culture as a Guide in Theoretical Explorations of Baltic Media. In Hallin, D., and Mancini, P. (eds.). *Comparing media systems beyond the Western world*. Cambridge: Cambridge University Press, 51-72.
- Balčytienė, A. & Juraitė, A. (in press). Baltic Democracies: Reconfiguring News Media and Civic Agency. *Journal of Baltic Studies*.
- Balčytienė, A. & Juraitė, K. (n.a). *Safety of journalists in Lithuania: threats and best practices to tackle them* (national report).
- Balčytienė, A. & Malling, M. (2019). Communication shaped by benefits-oriented logic: The case of Lithuania. In Johansson, K.-M. & Nygren, G. (eds.). *Symbiotic political – media relations*. Gothenburg: Nordicom, pp. 55-74.
- BMHC (2020). *Baltic Media Health Check*. Available at: <https://www.sseriga.edu/baltic-media-health-check-2020>.
- HRMI (2020). *Hate crimes and hate speech: Overview of the situation in Lithuania*. Available at: <http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/02/HATE-CRIMES-AND-HATE-SPEECH-OVERVIEW-OF-THE-SITUATION-IN-LITHUANIA.pdf>.
- Institucinis atsakas į neapykiantos reiškinių Lietuvoje (2020). Available at: <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/03/institucinis-atsakas-i-neapykiantos-kalbos-reiskini-lietuvoje-nepriklausoma-apzvalga.pdf>.
- Jastramskis, D. (2015). The political (in)dependence of the media in Lithuania. *Kwartalnik Nauk o Mediach*, 2015 (1). Available at: <http://knm.uksw.edu.pl/the-political-independence-of-the-media-in-lithuania>.
- Jastramskis, D. (2016). *Visuomenės informavimo politikos vertinimas*. Available at: [https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/ataskaita_2\(1\).pdf](https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/ataskaita_2(1).pdf).
- Jastramskis, D. (2019). *Žiniasklaidos politika Lietuvoje*. VU leidykla: Vilnius.
- Jastramskis D., Rožukalne, A. & Jõesaar, A. (2017). Media Concentration in the Baltic States (2000–2014). *Informacijos mokslai*, 770, pp. 26-48. <https://doi.org/10.15388/Im.2017.77.10705>.
- Juknevičiūtė, R., Donauskaitė, D. & Tubys, L. (2020). Žurnalistų darbas interneto amžiaus Lietuvoje. Iššūkiai saugumui, privatumui, reputacijai. *Lietuvos žurnalistikos centras*. Available at: <https://lzc.lt/leidiniai/zurnalistu-darbas-interneto-amziaus-lietuvoje-issukiai-saugumui-privatumui-reputacijai/>.
- Juraitė, K. & Balčytienė, A. (in press). Accelerating news media use and MIL environment in the midst of COVID-19: Insights from the three Baltic countries. In Friesem Y., et al. (eds.). *Media Education Futures Post-Pandemic*.
- KANTAR (2021). Annual Review of Media Surveys 2020. Available at: http://www.kantar.lt/data/files/Metines_apzvalgos/Annual_Review_of_Media_Surveys_2020.pdf.
- Kõuts-Klemm, R., Rožukalne, A. & Jastramskis, D. (in press). Resilience of the national media systems: Baltic media in the global network environment. *Journal of Baltic Studies*.
- Kundrotaitė, G. & Beinoriūtė, R. (2020). *Medijų ir informacinis raštingumas Lietuvoje: Esamos situacijos analizė*. Kurk Lietuvai. Available at: <http://kurkl.lt/wp-content/uploads/2020/05/MIR-esamos-situacijos-analize.pdf>.
- Lašas, A. (2017). Behind the storefront of democracy: the case of media–politics relations in Lithuania. *Journalism*, Vol.20, No. 10, pp. 1379-1396. <https://doi.org/10.1177/1464884916688291>.
- Lietuvos ekonomikos apžvalga (2021). Available at: https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/Ekonomikos_apzvalga_2021_kovas.pdf
- LRT tyrimas (2020). Kinai daugelį metų rinko duomenis apie Lietuvos pareigūnus, politikus ir jų šeimos narius. Available at: <https://www.lrt.lt/naujienos/lrt-tyrimai/5/1248139/lrt-tyrimas-kinai-daugeli-metu-rinko-duomenis-apie>

[lietuvos-pareigunus-politikus-ir-ju-seimos-narius](#).

LŽC (2018). *Žurnalistų darbas interneto amžiaus Lietuvoje*. Available

at: <https://lzc.lt/leidiniai/zurnalistu-darbas-interneto-amziaus-lietuvoje-issukiai-saugumui-privatumui-reputacijai>.

Nevinskaitė, L. (2009). EU structural funds' publicity and the practice of journalism and public relations in Lithuania. *Central European Journal of Communication*, 1 (1), pp. 149-164.

Reporters Without Borders (2020). *The World Press Freedom Index 2020: Lithuania*. Available

at: <https://rsf.org/en/lithuania>.

Transparency International Lithuania (2021). Žiniasklaidos skaidrumas. Available

at: <https://www.transparency.lt/bernai-43-politikai-valstybes-tarnautojai-ir-ju-sutuoktiniai-valde-83-ziniasklaidos-priemones/>.

ŽEIT (2021). *Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos 2020 m. veiklos ataskaita*. Available

at: <https://www.zeit.lt/data/public/uploads/2021/03/2020-metu-veiklos-ataskaita-v-003.pdf>.

Priedai I. Šalies atstovai

Vardas	Pavardė	Pareigos	Institucija	MPM2021 CT Vadovas
<i>Aukse</i>	<i>Balcytiene</i>		<i>Vytautas Magnus University</i>	X
<i>Kristina</i>	<i>Juraite</i>	<i>Member</i>	<i>Vytautas Magnus University</i>	
<i>Deimantas</i>	<i>Jastramskis</i>	<i>Project partner</i>	<i>Vilnius University</i>	
<i>Ignas</i>	<i>Kalpokas</i>	<i>Member</i>	<i>Vytautas Magnus University</i>	

Priedai II. Ekspertų grupė

The Group of Experts is composed of specialists with a substantial knowledge and recognized experience in the field of media. The role of the Group of Experts was to review the answers of the country team to 16 variables out of the 200 composing the MPM2021. Consulting the point of view of recognized experts aimed at maximizing the objectivity of the replies given to variables whose evaluation could be considered as subjective, and therefore to ensure the accuracy of the final results of the MPM. However, it is important to highlight that the final country report does not necessarily reflect the individual views of the experts who participated. It only represents the views of the national country team that carried out the data collection and authored the report.

Vardas	Pavardė	Pareigos	Institucija
<i>Deividas</i>	<i>Velkas</i>	<i>Head of Unit</i>	<i>Ministry of Culture, Republic of Lithuania</i>
<i>Irmina</i>	<i>Matonyte</i>	<i>Professor, media/politics analyst</i>	<i>Military Academy of Lithuania</i>
<i>Dzina</i>	<i>Donauskaite</i>	<i>Director</i>	<i>Lithuanian Journalism Centre</i>
<i>Virginijus</i>	<i>Valentinavicius</i>	<i>Associate Professor, media analyst and commentator</i>	<i>Mykolas Riomeris University</i>
<i>Audrone</i>	<i>Nugaraite</i>	<i>Vice-Chair</i>	<i>Lithuanian Journalists Union</i>
<i>Andrius</i>	<i>Vaisnys</i>	<i>Professor, media analyst and commentator</i>	<i>Vilnius University</i>
<i>Liutauras</i>	<i>Ulevicius</i>	<i>Lecturer</i>	<i>Vilnius University</i>
<i>Ainius</i>	<i>Lasas</i>	<i>Professor, media-politics relations analyst</i>	<i>Kaunas University of Technology</i>

Tyrimo ataskaita
Leidiny 2021.2817
Liepa 2021

doi: 10.2870/35660
ISBN: 978-92-9466-035-0
QM-05-21-151-EN-N

Publications Office
of the European Union

